

SAN REMO KONFERANSI VE ERZURUM

***

SAN REMO CONFERENCE AND ERZURUM

Yrd.Doç.Dr.Serpil SÜRMELİ*

I.Dünya Savaşı sonunda Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali'nin en önemli siyasi propagandası savaşa son veren çağrısıydı. Cephelerde yankı bulan bu çağrı anavatanlarından uzak, savaştan bıkmış artık evlerine dönmek isteyen Rus askerlerini oldukça etkiledi ve askerler buldukları cepheleri hızla terk etmeye başladı. İhtilalin siyasi karışıklığı ve kargaşanın cephelere de taşındığını gösteren bu durum, doğuda Rus işgali altında yaşayan Müslüman Türk ahali için büyük bir felaketin habercisi oldu. Çünkü Rus askerlerinin çekilmesiyle ortaya çıkan askeri boşluk Ermeni askerleri ve komitacıları tarafından doldurulmaya başlandı. Ortada savunmasız zavallı bir halk, cılız ve otoritesiz kadrosuyla bir Kafkas Rus ordusu, şartlar, Ermenilere XIX.yy'ın sonlarından beri canlı tutmaya çalıştıkları doğuda bir Ermeni devleti kurma hayalini gerçekleştirmede bundan daha iyi fırsat veremezdi. Böylece 1918 başlarından itibaren binlerce masum Türk, insanlığın ağzına almaktan ar edeceği türlü mezalimle karşı karşıya kaldı ve kuşkusuz Ermenilerin doğuda icra ettikleri mezalimde en vahşi eylemlere sahne olan, ihtilalin siyasi ve askeri faturasını en ağır ödeyen vilayetlerden biri de Erzurum oldu.

Erzurum'da Ermeni katliamlarından sorumlu liderlerden Andranik Ozanyan'a göre, Batı Ermenistan'ın savunma çizgisini ve sınırını oluşturan Erzurum'da Doğu Anadolu'da kurulması düşlenen Ermeni devletinin başkenti ve en önemli kale şehirlerinden biriydi. Bu nedenle Erzurum'un ele geçirilmesi şiddet ve asabiyetle arzulanan bir kent olarak durumunu oldukça zorlarken, bir diğer zorluk

* Atatürk Üniv.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi
1 Antranik Çelebyan, **Antranik Paşa**, Peri Yayınları, İstanbul, 2003, s.225.

da Ermenilerin Erzurum'a sahip olma arzularının aksine şehirde hiçbir zaman çoğunlukta olmadıkları gerçeğini görmeleri idi. Şehir bu zorluk ve gerçeği, Türk ordusu tarafından kurtarıldığı 12 Mart 1918'e kadar adeta bir yangın yerine dönerek, halk ise maddi manevi tüm değerleri acımasızca tüketilerek yaşadı. Türü mezalimle gelen plarlı yok etme eylemi Türk ordusunun adım seslerinin Erzurum'a yaklaştığı 11 Mart gecesiyle en son haddine ulaştı. Ertesi gün Ermeniler, şehre giren Türk askerini şoke eden mezalim görüntüleriyle birlikte binlerce masum insanı katil ve perişan ettikleri Erzurum'dan sefil bir şekilde kaçtılar. Ancak bu ülkeyi terk edip giderken ihmal etmedikleri tek şey, aynı mezalim görüntülerini yol boyunca sergilemeleri oldu.

Kurtuluşun sonra Erzurum harabeye dönmüş küçük bir kasaba görünümündeydi. Şehir ayakta kalabilmeyi başaran halkıyla çektiği acıların ve uğradığı ağır tahribatın derin izlerini taşımaktaydı.

1918 sonlarında İstanbul'dan memleketi Erzurum'a dönen Cevat (Dursunoğlu) Bey, doğduğu kentin manzarasını şöyle tasvir etmekteydi:

"Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim, 1915-1916 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştı. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında, pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istila öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç-dört bin kişi kalmıştı... Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden arta kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi"².

Cevat Bey, Erzurum'un dış görünüşü için umut verecek gibi değildi derken, daha genel anlamda Türkiye adına yaşanan gelişmeler, umut verici olmayan bir

² Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946, s.25.

diğer dış görünüyü ortaya koymaktaydı. Bu, I. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin bağılı bulunduğu İttifak gurubuyla birlikte yenilmesi ve bunu kabul ettiğini gösteren belgeyi imzalamasıyla ortaya çıkan durumdu. Mondros Mütarekesi adını taşıyan bu belge ne bir devletin, ne de bir milletin varlığı için ne iç, ne de dış, umut verici bir görüntü bırakmaktaydı.

25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi dikkatle incelendiğinde sadece 7. ve 24. maddelerinin bile birer mütareke hükmü ağırlığında olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu'yu ilgilendiren hüküm ise 24. maddeydi. Burada Vilâyet-ı Sitte'de³ yani altı vilayette karışıklık olması halinde bu vilayetlerden herhangi bir kısmını işgal etme hakkı İtilaf Devletleri'ne verilmektedir. Ancak Türkçe metinde geçen Vilâyet-ı Sitte tabiri İngilizce metinde altı Ermeni vilayeti⁴ olarak yer almaktaydı.

24.maddede altı vilayetten biri olarak yer alan Erzurum için bu maddenin taşıdığı anlam çok büyüktü. Halâ Ermeni zulüm ve katliamlarının enkazı üzerinde oturan şehir, kurtuluşunun henüz sene-i devriyesini doldurmadan aynı tehlike ve acıları bu defa Avrupa eliyle yaşamaya mahkum edilmektedir.

O günün gelişmelerine bakıldığında tüm ülke, savaşın merakla beklenen siyasi sonucunu tahlil etmekte ve mütareke şartlarını değerlendirmeye çalışmaktaydı. Erzurum'da da bu konu, Hastane Baştabibi Dr.Fuat Sabit (Ağacık) Bey ile bir Erzurum aydını olan Süleyman Necati (Güneri) Bey arasında geçen bir konuşmada dile getirilmiş, Erzurum'u yakından ilgilendirmesi nedeniyle özellikle mütarekenin 24. madde hükmünün içerdiği anlam üzerinde durulmuştur.

Dr.Fuat Sabit Bey'in Süleyman Necati Bey'e "Mütareke oldu" haberini vermesiyle mütareke metnini dikkatli bir şekilde gözden geçiren Süleyman Necati Bey 24.maddeye geldiğinde "Eyvah Vilâyet-ı Şarkiye Ermenistan oluyor" şeklinde endişelerini ifade etmiş, bu sözler üzerine "Öyle bir şey yok" cevabını veren Dr.Fuat Sabit Bey'e, madde tekrar dikkatlice okunduktan sonra, "Bu madde şu demektir ki, Ermeni çeteleri mahalli asayiş hareketi başlayınca İtilaf Ordusu'yla Erzurum'a girecek ve Ermeniler de Türkleri kese kese çoğunluğu sağlamaya

³ Erzurum, Van, Diyarbakir, Bitlis, Harput, Sivas, Trabzon.

⁴ Richard G.Hovannisian, **Armenian on the Road to Independence 1918**, University of California Press Berkeley and Los Angeles, 1967, s.239.

çalışacaktır. Ermeni bulunmayan buraları savunmamak namussuzluktur“ sözleriyle⁵ karşılık vererek, maddeye isabetli bir yorum getirmişti.

Süleyman Necati Bey mütarekenin 24. maddesi için bu sözleri söylerken, 7.madde hükmüne göre Kasım ayı başlarından itibaren ülkede işgallerin başlaması durumun vehametini açıkça ortaya koymaktaydı. Üstelik işgallerin mütarekenin 7. madde hükmüne aykırı olarak gerçekleşmesi ülkede endişeyi had safhaya getirdi. Türk aydınları, Türk vatani ve milletine karşı yapılan bu büyük haksızlığı, milli teşekküller kurmak yoluyla tüm dünyaya duyurmak, hak ve adaletin sağlanması için uğraşmak üzere harekete geçtiler.

Erzurum'da bu teşkilatlanmada bir hukuk adamı, öğretmen ve gazeteci kimliğinin yanı sıra duyarlı kişiliğiyle dikkati çeken Süleyman Necati Bey ilk adımı atan kişi oldu. Ermenilere karşı bir müdafaa birliği sağlamak amacıyla İstihlas-ı Vatan adlı gizli bir teşkilat kuran Süleyman Necati Bey fikirlerini yaymaya çalıştı. Ancak eski İttihatçılığı öne sürüldüğünden bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Fakat onun gibi Erzurum'da teşkilatlanmanın gerekli olduğuna inanan ve bu işin peşini bırakmayan bir kişi daha vardı .Cevad Bey.

Cevat Bey, Trakya'da ordudan terhis olduktan sonra İstanbul'a gelerek, mütarekeden dört ay önce kendisine teklif edilen Erzurum Öğretmen Okulu Müdürlüğü'nü istemek üzere Maarif Nezaret'i'ne gitmiş, burada Erzurum'un Türk sınırları içinde kalıp kalmayacağı belli olmadığından orada yeniden bir Öğretmen Okulu açmaya lüzum kalmadığı cevabıyla karşılaşmıştı. İstanbul'da bulunduğu günlerde Süleyman Nazif Bey'in önderliğinde, Harputlu Nedim Bey'in başkanlığında Kasım 1918'de kurulan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne girerek, bir süre cemiyetin faaliyetlerine katılmış fakat bir taraftan ailevi sebepler, bir taraftan da halk arasında yapılacak teşkilatta çalışmak isteğiyle Erzurum'a gitmeye karar vermişti. Cemiyetten Erzurum şubesini açma yetkisini alan Cevat Bey Trabzon-yoluyla memleketine dönmüştü⁶.

⁵ Enver Konukcu, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Ankara, 1992, s.757; Asuman Demircioğlu, **1919-1923'de Süleyman Necati (Güneri) Bey**, Erzurum 1992 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.12-13.

⁶ Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, s.15-21.

Cevat Bey, Erzurum'da Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin nizamnamesine göre Türk haklarından bahsederek Ermeni iddialarını çürütmek gayesini, önce aynı gayeyle ilk girişime Erzurum'da teşebbüs eden Süleyman Necati Bey'le paylaştı. Daha sonra şehrin ileri gelenleri ve Belediye Başkanı Zakir (Gürbüz) Bey'le görüşerek cemiyetin Erzurum şubesini açmak üzere çalışmalara başladı. Bu çalışmalara Erzurum'da ilgi büyük oldu ve cemiyetin kuruluşu 3 Mart 1919'da gerçekleşti. Ertesi gün valiliğe bir dilekçeyle resmi izin başvurusu yapıldı. 10 Mart 1919'da da cemiyetin kuruluş başvurusu kabul edildi⁷.

Cemiyet, 9 Mart 1919 tarihli ilk beyannamesinde, savaşın sonunda mağlubiyet nedeniyle siyaset sahnesinde Türk milletinin meşru haklarına tecavüz edilmek istendiği, bu haksızlığın en büyüğünün doğu vilayetleri üzerinde Ermenilerin hakimiyet hukuku iddia etmesi olduğu, Ermenilerin muntazam bir teşkilatla Amerika'da propagandalar yaparak, bu iddialarını duyurmaya çalıştığı belirtilerek, Erzurum'da Türk hakimiyeti dini ve milli abide örnekleriyle tarihi seyir içinde ortaya koyuluyordu. Beynamede Ermeni iddialarının aksine doğu vilayetlerinde nüfuslarının % 15'i geçmediği, I. Dünya Savaşı sırasında doğuda icra ettikleri faaliyet nedeniyle önceki hükümetin Ermenilere tehcir uygulamasından Avrupa'nın Türk milletini sorumlu tutmak istediği, bunda milletin küçük bir mahcubiyet payı bile olmadığı ifade edilerek Ermenilerin doğuda Türk Müslüman halka karşı yaptığı kötülüklerin bir hak olarak tanınmak istendiği belirtiliyordu. Beyannamenin sonunda "Vilayât-ı Şarkiye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-ı tarihiye ve milliyemizin muhafazasıyla beraber tehcir esnasında yapılan su-i mu'amelatta milletin kat'iyen medhaldar bulunmadığı ve emvallerinin Rus istilasına kadar muhafaza edildiği, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekate maruz kaldığı ve hatta hilaf-ı emr tehcirden bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri mu'amelatı müdellel vesaikle 'alem-i medeniyete 'arz ve iblağa ve memleketimize karşı dikilen enzar-ı ihtirası hükümsüz bırakmaya çalışacaktır"⁸ deniyordu.

⁷ Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.27-33.

⁸ *TİTE Arşivi*, K.29 C.71, s.71.

Bu arada Süleyman Necati Bey 1916'da Rus işgali nedeniyle basımına ara verilen Albayrak Gazetesi'ni 5 Mart 1919'da tekrar hayata geçirmektedir. Gazeteyi sadece Erzurum'un değil tüm doğu vilayetlerinin sesi haline getirmeyi amaçlayan Süleyman Necati Bey, doğunun ruhuna uygun oldukça anlamlı bir başlığı her nüshasında taşımaya özen gösterdi. "Vilâyat-ı Şarkıye Ermenistan Olamaz".

Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti 13 Mart 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa'nın 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelmesiyle büyük bir destek kazandı. 4 Mayıs'ta cemiyet heyetiyle görüşen Kâzım Karabekir Paşa onlara lazım gelen kuvveti verdiğini, silahların teslim edilmeyeceğini fakat her işin milli bir karar şeklinde tecellisi için Erzurum Kongresi'nin himmetine ihtiyacı olduğunu belirtmişti. Cemiyet Başkanı Hoca Raif (Dinç) Efendi ile de görüşen Kâzım Karabekir Paşa, hocanın kendisine İstanbul Hükümeti'nin er geç doğu vilayetlerinin tahliye emrini vereceğinden bahisle herkesin ailelerini nereye kadar çekilmeleri münasibse şimdiden oraya göndermelerini söylemesi üzerine hayır cevabını vererek kendisinin Erzurum'un doğusunda iş görmeye geldiğini, burada olduğu müddetçe hiçbir yabancı'nın Erzurum'a hakim olamayacağını söylemişti⁹.

Erzurum'da bu gelişmeler olurken İtilaf Devletleri temsilcileri Türkiye barışını görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya geldi. Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesiyle tarihi hayallerini gerçekleştirme fırsatı yakalayan Ermeniler Paris'e gelen heyetler içinde en coşkulu ekipti. Dikkati çeken nokta ise konferansa iki heyetle katılmalarıydı. Bunlardan biri Boghos Nubar Paşa'nın başkanlığında Türkiye Ermenileriyle, dünyanın çeşitli ülkelerindeki göçmen Ermenileri temsil eden Ermeni Milli Heyeti, diğeri ise meşhur Taşnak lideri ve Ermeni Milli Konseyi Başkanı Avetis Ahoranyan'ın başkanlığında Ermeni Cumhuriyeti'ni temsil eden heyetti¹⁰. Heyetler barış konferansına katılmadan önce konferansa sunulacak Ermeni taleplerini tespit etmek üzere Boghos Nubar Paşa tarafından dünyanın her tarafından davet edilen Ermeni göçmenleri Paris'te

⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Genişletilmiş Yeni Baskı Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.19-20.

¹⁰ Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, Newyork, 1951, s.253.

toplanacak Ermeni Milli Kongresi'ne¹¹ çağrıldılar. Ermeni Cumhuriyeti adına barış konferansına katılacak Avetis Ahoranyan ve Hamo Ohandjanian'ın danışman statüsünde buldukları bu kongreye onlar hariç 38 delege katıldı¹².

24 Ocak 1919'da açılan bu kongre çalışmalarını 22 Nisan'a kadar sürdürdü.

Ermeni Milli Kongresi tarafından onaylanan Ermeni talepleri Boghos Nubar Paşa ve Avetis Ahoranyan tarafından 12 Şubat 1919'da bir muhtırayla Paris Barış Konferansı'na sunuldu.

Ermenilerin milli taleplerinin programı olarak sunulan bu muhtıranın ilk maddesinde, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti araziyle birlikte Kilikya ve yedi ilden kurulmuş olmak üzere bağımsız bir Ermeni devletinin tanınmasını, garantör devletler delegelerinden oluşacak ve Ermeni komiserleri tarafından yardım edilecek sınır tayin komisyonları Ermenistan'ın kesin sınırlarını yerlerinde sağlamakla görevlendirilecekleri¹³ ifadesi yer almaktaydı. Bu maddeyle Ermeniler, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesini aynen muhafaza ettikleri gibi ayrıca Türk topraklarından Kilikya'yı¹⁴ da talep listesine ekledikleri görülmekteydi¹⁵. Konferansın kendilerini dinlediği 26 Şubat günü ise aynı talepleri tekrarladılar. Güç ve zafer sarhoşluğuyla hareket eden Ermeni heyeti, bu sınır tanımayan talepleriyle bir devlet değil, bir imparatorluk yaratmak düşüncesindeydiler ve Le Temps gazetesi yerinde bir tesbitle bu düşüncüyü 28 Şubat 1919 tarihli nüshasına manşet olarak taşıdı¹⁶.

Ermeniler Paris Barış Konferansı'na sunulan muhtıradaki kurulacak Ermeni devletinin İtilaf Devletleri, Amerika veya katılmasını istediği Milletler Cemiyeti'nin ortak garantisi altına alınmasını ve konferans tarafından da bir geçiş

¹¹ Bu kongre Batı Ermenistan kongresi veya Türkiye Ermenileri Kongresi olarak da anılmaktadır.

¹² Richard G.Hovannisian, **The Republic of Armenia V.I (1918-1919)**, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1971, s.455; Çelebyan, **Antranik Paşa**, s.298.

¹³ **General Records of American Commission to Negotiate Peace 1918-1931, American Delegation Field Missions of the American Delegation Harbord Military Mission to Armenia, The National Archives, National Archives and Records Service General Service Administration**, Washington, 1970, No:0390.

¹⁴ Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, İskenderun limanıyla birlikte Adana.

¹⁵ **Trans-Caucasian Post**, 22 March 1919; Hovannisian, **The Republic of Armenia, V.I**, s.278; Kazemzadeh, **The Struggle for Transcaucasia**, s.255; Çelebyan, **Antranik Paşa**, s.301.

¹⁶ Hovannisian, **The Republic of Armenia, V.I**, s.281.

dönemi olarak devletlerden birine Ermenistan özel mandasının verilmesini ancak bu devletin seçilmesi konusunda da Paris'te toplanmış bulunan ve bütün Ermeni milletini temsil eden Ermeni konferansının görüşünün alınmasını, bu mandanın süresinin ise en çok yirmi yıl olmasını¹⁷ talep etmekteydiler.

Ermenilerin bu istekleri Barış Konferansı tarafından da kabul edilmiş fakat İtilaf Devletleri içinden hiçbiri böyle bir sorumluluğu almaya yanaşmamıştı. Ancak bu konuda kendilerini büyük ölçüde rahatlatan Başkan Wilson olacaktı.

Paris'te Ermeniler lehine bu kararlar alınırken, aynı konferans Yunanlılara da İzmir'i bahsetmekte ve işgal 15 Mayıs 1919'da gerçekleşmekteydi. Ancak ertesi gün Mustafa Kemal Paşa 9.Ordu Müfettişi olarak 45 kişilik heyetiyle Anadolu'nun kötü giden kaderini değiştirmek üzere yola çıkmaktaydı.

Tüm yurttaki olduğu gibi Erzurum'da da İzmir'in işgali büyük tepkiye neden oldu. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 16 Mayıs 1919 günü bir miting düzenleyerek işgal haberini halka duyurdu. Cevat Bey, "Nutuklarımızda bizim de böyle bir akıbete düşmemekliğimiz için hazır bulunmamız gerektiği noktasında ısrar ettik. Mitingin protestolarını padişaha, hükümete ve Türkiye'deki bütün yabancı devlet temsilcilerine çok sert ve acı telgraflarla bildirdik"¹⁸.demek suretiyle bu tepkiyi dile getirmekteydi.

Bir taraftan Paris Barış Konferansı'nda Ermeni taleplerinin benimsenmesi, diğer taraftan Damat Ferit hükümetinin doğu vilayetlerinden bir kısmını gözden çıkarıp, Ermenilerle anlaşmaya çalışması¹⁹ bir taraftan da tüm ülkede milli infiale yol açan İzmir'in haksız işgali, Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini Erzurum'da bir vilayet kongresi toplamaya sevketti. 17 Haziran 1919'da açılan kongre çalışmalarını 25 Haziran'a kadar sürdürdü. Alınan kararlar içinde en sık tekrarlanan iki konu vardı. Biri Ermeni saldırısı karşısında memleketi

¹⁷ Harbord Report, No:0390.

¹⁸ Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.63.

¹⁹ Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I.Cilt, 3.Baskı, TTKB, Ankara, 1988, s.10. İstanbul Hükümeti Türkiye Ermenilerine Türkiye sınırları içinde muhtar bir idare kurmaları vaadinde bulunmuş hatta gerginliğin fazla olduğu bölgelerde nüfus mübadelesi önermişti. 1919 Şubat'ında yapılan bu öneriyi Ermeniler, Türklerin daha önce doğu illerinde azınlık teşkil ettiği iddiasında bulunduğu ve Türkiye sınırları içinde kalmayı istemediklerinden reddetmişti. (Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, s.214).

son ferdin ölümüne kadar savunmak, ikincisi “Osmanlı camiasından” ayrılmamak için her fedakarlığı göze almaktı. İlk cemiyetin varlığının bir sebebi iken ikincisi İstanbul hükümetinin doğu vilayetlerinde muhtar bir idare kurulması fikrini karşılamak içindi²⁰.

Erzurum vilayet kongresinin sürdüğü günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak basmasıyla başlayan milli hareketin Amasya Tamimi adıyla anılan ilk resmi programı hayata geçmekteydi. Bu program, Mondros Mütarekesi, işgaller ve Paris'te Türk vatanı üzerinde oynanan oyuna karşı, bölgesel kurtuluş çareleri arayanların çabalarıyla ortaya çıkan teşekküllerin amaç ve anlayışının çok üstünde milleti topyekün kurtuluşa ve egemenlik yolunda mücadeleye çağırın bir ihtilal programıydı.

Bu arada vilayet kongresinin ardından Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile anlaşarak bu defa Erzurum'da Doğu vilayetleri kongresini toplamaya karar verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın da davet edilmesiyle 23 Temmuz 1919'da açılan bu kongre, aldığı milli kararlarla ihtilalin fikri boyutunu daha da geliştirdi.

Anadolu'ya geçtiği günden itibaren mücadele fikrini net bir şekilde ortaya koyan, çalışmalarıyla işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetini ürküten Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'dan gelen baskılara karşı çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiği ve milletin sinesine bir ferd-i mücahit olarak döndüğü Erzurum'da artık yeni bir tarihi sorumluluk almaktaydı. Bu, kongre sonunda seçilen dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye başkanlığıydı. Heyet-i Temsiliye ülkenin kaderinde tek söz sahibi mercii olarak görevini TBMM Hükümeti kuruluncaya kadar sürdürecekti.

Erzurum Kongresi'nden sonra Milli Mücadele'nin fikri cephesine yönelik teşkilatlanmasını Sivas'ta toplanan kongreyle tamamlayan milli hareket, artık fiili mücadeleye girişmeye hazırды ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa hiç vakit kaybetmeden kongre bitiminin hemen ertesi günü harekete geçti. Paris'te hezimete uğrayan burada Türk vatanını parçalamak isteyenlerin tutumunu

²⁰ Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.64-69.

yakından görmüş olmasına rağmen halâ Milli Mücadele düşmanlığını sürdüren Damat Ferit'in hükümetten çekilmesi ve o iş başından gidinceye kadar İstanbul'la iletişimin kesilmesi kararını uygulamaya koydu. Akıllıca bir yöntemle Anadolu'da askeri ve sivil yönetimi ele geçirmeye ve bu makamları Heyet-i Temsiliye'ye bağlamaya başladı. 20 gün içinde Anadolu'da tam otorite sağlanırken 30 Eylül 1919'da İstanbul'dan beklenen haber alındı. Anadolu'dan gelen baskılara daha fazla dayanamayan Damat Ferit ve hükümeti istifa etmişti.

Yeni hükümeti kuran Ali Rıza Paşa Anadolu'nun otorite ve baskısının farkında olarak Ekim ayı başından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçti. Gelişmeler tarafları ikili görüşmelere kadar götürdü ve Ekim ayı içinde İstanbul hükümeti, Anadolu'nun almış olduğu tüm milli kararları kabul etti. Artık iş Erzurum kararları içinde yer alan ve İstanbul hükümetine de kabul ettirilen meclisin açılması ve seçimlerin yapılmasına kalmaktaydı.

İstanbul'da açılacak olan Meclis-i Mebusan'a girecek milletvekilleri için İstanbul ve Anadolu'da seçimler yapılırken, Temsil Heyeti de yeni merkezini Ankara olarak seçmekteydi. Seçimler yapıldıktan sonra Anadolu'dan Ankara'ya ulaşan milletvekilleri burada Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldiğinde tarihi bir metin önlerindeydi. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta hazırladığı milli idareyi temsil ve Milli Mücadele'nin dış politika esaslarını tesbit eden Misak-ı Milli metniydi ve milletvekilleri İstanbul'a bu tarihi metin ve aldıkları talimatlarla yola çıkmaya hazırды.

12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Milli metni 28 Ocak 1920'de kabul edildi ve bu karar Meclis tarafından 17 Şubat 1920 tarihinde açıklandı. Ancak Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasıyla İstanbul-Anadolu ekseninde görülen yakınlaşma ve yaşanan gelişmeler, Türk vatani ile ilgili niyet ve amaçları açık, İtilaf Devletleri ve onun yüksek temsilcilerinin gözü önünde alınan bu tarihi kararlar, Şubat ayı içinde kendilerine yönelik gözü pek saldırılar işgalciler için oldukça prestij sarsıcıydı. İtilaf Devletleri prestijlerini kurtarmalı ve Türklere ağır bir ders vererek cesaretleri kırılmalıydı. Ne yapılacağına kadar vermekte zorlanmadılar. 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiler ve meclisi basıp milletvekillerinden bir kısmını tutukladılar. Bu gerçekten Türklere için ağır bir olay

oldu. Ancak işgal kuvvetleri ağır bir ders ve cesaret kırmak hususunda büyük bir yanlıya düştüler. Bunu anlamak için de uzun bir zaman beklemeleri gerekmeyecekti.

Anadolu'da bu gelişmeler olurken, Paris'te sergilenen durum, Türklere karşı duyulan nefreti açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Türkleri Avrupa'dan kovma fırsatı yakalayan İtilaf Devletleri yüksek temsilcilerinin, böyle bir fırsatı kaçırmak istememekle birlikte, Türkiye gibi bir ganimeti paylaşma hususunda, kağıt üzerinde üretilen formüllerin fiiliyatta nasıl hayata geçirileceği Paris'te büyük bir sorun olarak karşılımlarına çıkmaktaydı. Belki de bunlardan en önemlisi Ermenilerle ilgili olanıydı.

Paris'te Ermenilerin Trabzon'dan Kilikya'ya kadar geniş bir arazide büyük Ermenistan devleti kurma taleplerine hissiyatta sıcak bakılmış, ancak kendilerinden silah, cephane ve askeri güç isteyen Ermenilere siyasette böyle bir imkanı sunmaktan çekinilmmişti. Ermenistan'ın sorumluluğunu manda adı altında almaya meyilli görünen Başkan Wilson Avrupalı siyasilere rahat bir soluk aldırılmıştı. Tabii konu Amerikan Senatosu'nun onayına sunulacaktı ve Paris'te çıkan karar da bu yönde olmuştu. Artık Amerikalı yetkililer durumu yerinde görmek ve araştırma yapmak üzere Doğu Anadolu'ya heyetler gönderecekti.

Gelişmeler Erzurum'da da yakından takip edilirken 13 Temmuz 1919'dan beri Doğu Anadolu'da yolculuk eden iki Amerikalı 5 Ağustos'ta Erzurum'a geldi²¹. Yüzbaşı Niles ve Arthur Sutherland isimlerindeki bu iki Amerikalı üç gün kaldıkları Erzurum'da, seyahat ettikleri yerlerde olduğu gibi burada da yapmış oldukları araştırmalarda şehrin durumu, askeri ve siyasi vaziyet ve Ermeniler hakkında bilgi topladılar. Erzurum Kongresi'nin son günlerine rastlayan bu seyahat sırasında şehirde sadece 76 Ermeni olduğunu öğrenen Niles ve Sutherland, burada hissiyatın Ermeniler aleyhine güçlü olduğunu, bir kısım askeri kuvvetin Erzurum'da mevcut bulunduğunu, Ermenilerin, şu an için geri dönebilmelerinin

²¹ Justin McCarty, *The Report of Niles And Sutherland An American Investigation Of Eastern Anatolia After World War I*, XI.Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, V.Cilt, TTKB, Ankara, 1994, s.1825-1826.

imkansız olup, Erzurum'da toplanmış bulunan kongrenin genel hissiyatı yansıttığını ifade etmekteydiler²².

7 Ağustos'ta Kolordu garnizonunda bu iki Amerikalıya bir öğle yemeği veren Kâzım Karabekir Paşa onlar hakkında düşüncelerini şu sözlerle açıklamaktaydı:

"...Ne aradıklarını doğru söylemiyorlar. Her gelen Amerikalı yardımdan bahseder fakat seyahat siyasisidir. Ermeni ararlar bir, bu millet mandaya gelir mi iki!.." ²³

Niles ve Sutherland'ın Erzurum'dan ayrılışından iki ay sonra 25 Eylül 1919'da General James G. Harbord başkanlığında 3'ü general 17 kişi, 13'ü de şoför, fotoğrafçı ve sinemacılaran oluşan kalabalık bir heyet Erzurum'a geldi²⁴. Bu, Başkan Wilson'un Ermenistan mandası konusunu kapsamlı bir şekilde araştırmak üzere görevlendirilen ve seçkin personeliyle dikkati çeken bir heyetti.

Heyet Kâzım Karabekir Paşa tarafından Gez köyünde karşılandı ve Erzurumluların büyük ölçüde katıldığı tören alanına getirildi. Kendileri için düzenlenen tören, halkın söylediği nutuklar ve iki Erzurum gencinin taşıdığı Wilson Prensipleri Madde: 12 yazılı levha ve bunun kendilerine yapılan Türkçe açıklaması heyeti oldukça etkiledi. General Harbord'un "Mühim bir varlık görüyoruz, fakat itiraf edeyim ki Türkiye'de gördüğümüz bu ilk manzaradır. İçinde bulunduğunuz felakete rağmen Türkler uykuda kanaatı ile dolaşıyorduk. Muntikanızda gördüğümüz bizi hayrete düşürdü..." sözlerine karşılık Kâzım Karabekir'in verdiği cevap "General Hazretleri bu muntikanın bir Ermenistan meselesi karşısında davası var. Halkımız bu dünyada yalnız Amerikalıların verdiği sözde durduğunu bildiği için reisiniz Wilson'un sözü üzerine hakkını silahla müdafaadan vazgeçmişti. Fakat onun da suya düştüğünü gördüğündendir ki

²² Harbord Report, No:0168; McCarty, *The Report Of Niles and Sutherland...*, s.1848.

²³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.101; Bu iki Amerikalıyla aynı yemekte birlikte olan Hüsrev Bey de onlar hakkında şu sözleri söylemekteydi: "...Yardım kurulu olarak araştırmaya çıkmışlar. Mardin, Bitlis, Beyazıt üzerinden dolaşarak gelmişler. Ermeni karşıtı, Türklerden yana bir görüş edinmişler. İyi duygularla bizlerden ayrıldılar." (*Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, Yayına Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2002, s.66.)

²⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.280.

yediden yetmiŖe kadar harekete gelmiŖlerdir. Bu millete tahakküm olunur mu? Size bunu gösteriyorlar..." olmuŖtu.

Vilayetten sonra heyete gezilecek yerler dolaŖtırıldı. Generallerden biri tabya ve kışlaların çokluğunu göstererek bunlar yerine okul ve fabrika yapılıyorsa, memleketlerinin böyle fakir değil, kendilerinin ki gibi zengin olurdu, sözleri üzerine Kâzım Karabekir "Generalim bu gördüklerin olmasa idi burada bugün Türk mevcudiyeti kalmazdı. Asırlarca vahŖi Çarların, vahŖi sürülerine karŖı bu tabyalara sığınarak barındık. Wilson Prensipleri'nin sözde kalmasıyla daha bir hayli zaman varlığımızı muhafaza için bunları azaltmaya değil çoğaltmaya bile mecbur kalmalığımız muhtemeldir. Bununla beraber tabya adedince mekteplerimiz de vardı. VahŖi eller onları gördüğünüz harabelere çevirdi" sözleriyle karŖılık vermiŖti²⁵.

General Harbord heyetine Erzurum coğrafyası, tarihi ve Ermenilerin durumu hakkında bilgi vermek üzere Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti görevlendirilmiŖ, cemiyet de Süleyman Necati ve Cevat Beyleri bu iŖe memur etmiŖti. Heyetle temasa geçen Süleyman Necati ve Cevat Beyler, onları Ŗehirde ve Ermenilerin katliam yaptıkları Mürsel PaŖa ve İzirmikli Osman Aęa konaklarıyla, istasyon barakalarını gezdirmiŖlerdi. General Harbord'un isteği üzerine Müdafaa-i Hukuk Merkezinde heyete bölgenin tarihi hakkında Süleyman Necati Bey tarafından bilgi verilmiŖti, buraların on asırdan beri Türk toprağı olduğu, 1914'ten önce Erzurum'da Ermenilerin Türklerin ancak onda birini oluŖturduęu, ne gördülerse hepsinin Türk eseri bulunduğu anlatılmıŖ, izahat uzun sürünce Belediye BaŖkanı Zakir Bey söze karŖı olarak tercümana "Dilmaç sen beyleri bırak da bana bak. Onlar alim kiŖilerdir. Sen benim söylediklerimi Generale anlat" dedi. "Tercümanı ovaya bakan pencerenin önüne götürdü. General Harbord da ne olduğunu anlamadan pencerenin önüne geldi. Zakir Bey eliyle Ŗehrin kuzeyindeki Gez Mahallesi ve Kavak mezarlıklarını göstererek, Ŗu geniŖ taŖlıkları görüyor musun? İŖte bunlar Türk mezarlıklarıdır. Ŗehrin öbür yanlarında daha bunun on

²⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.281-282; Konukcu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.869.

misli mezarlıklarımız var. Şimdi iyice bak.Şurada da etrafı duvarlarla çevrilmiş küçük bir mezarlık var. O da Ermeni mezarlığıdır. Şimdi Ermenilerin mi, Türklerin mi daha çok olduğunu anladın mı dedi. Bu keratalar ölülerini yemediler ya sözünü katarak şimdi bunları generale anlat deyip pencerenin önünden çekildi. Tercüman hem gülüyor, hem de konuşmayı generale anlatıyordu. Sözün sonunda general gülererek bize döndü ve izahlarınıza çok teşekkür ederim. Fakat bu zatın sözleri beni daha çok aydınlattı” dedi²⁶.

Kâzım Karabekir Harbord Heyeti’ne Erzurum’a geldikleri günle aynı tarihi taşıyan Ermeni mezalim ve entrikalarını ve durumun mütarekeden itibaren ne olduğunu gösteren kapsamlı bir rapor sundu. Heyet aynı akşam Erzurum’dan ayrıldı²⁷.

General Harbord heyeti seyahat ve incelemelerini altı haftada tamamlayarak Amerika’ya döndüler.Bu arada Aralık ayında yapılan barış görüşmelerinde Ermenistan sınırları konusu İngiliz-Fransız temsilcileri tarafından tekrar masaya yatırıldı. Bunun sebebi Ermenilerin, Trabzon’dan Kilikya’ya kadar uzanan geniş bir arazide devlet kurma taleplerini uygulanamaz ve gerçek dışı bulmalarıydı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un, Erzurum’u da içine alacak kadar batıya doğru uzanan, çok daha küçük ve karayla çevrili bir bölgenin Ermeni sınırlarına dahil edilmesi önerisi kabul edildi.Böylece bu bölge, Kafkasya’daki Ermeni Cumhuriyeti içine alınacak, denize çıkış da Batum serbest limanı vasıtasıyla yapılacaktı²⁸.

Bu görüşmelerde de sorun, kurulacak Ermeni devletinin desteklenmesi konusu değil, yine bu devlete hayat sağlayacak mali ve insan kaynağı sağlamak hususunda kendilerine güvenilmeyeceğiydi. Aralık görüşmelerinde Amerika’nın Ermeni mandası konusundaki isteksizliği İngiltere ve Fransız temsilcilerinin gözünden kaçmazken, müttefikler bu isteksizliğin artık red yolunda olacağını 12 Şubat’ta başlayan Londra Konferansı’nda iyice anladılar. Hiç kimse maddi

²⁶ Dursunoğlu, *Milli Mücadele’de Erzurum*, s.84-85.

²⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.282-283.

²⁸ Paul C.Helmreich, *From Paris To Sèvres The Partition of The Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Colombus 1974, s.201.

anlamda destek vermek ve manda almak istemediğine göre Ermenistan, bağımsız ve Milletler Cemiyeti himayesinde olmalıydı. Ancak cemiyetin askeri gücünün olmaması ayrı bir sorun ve çözüm için karar alınması gereken bir konu olarak kaldığından San Remo Konferansı'nda görüşülmek üzere askıya alındı. Fakat Ermeni Devleti'nin sınırlarını belirleme konusunda karar, Trabzon ve Erzincan'ı dışarıda bırakıp, Muş, Bitlis, Van ve Erzurum'un dahil edilmesi yönünde çıktı. Erzurum'un bu sınırlara dahil edilmesi Londra'dakilerin istekle yaptığı bir tercih değildi. Şehir coğrafi ve stratejik önemde bulunduğundan zorunlu olarak Ermeni sınırları içinde gösterilmekteydi²⁹.

İtilaf Devletleri temsilcileri San Remo Konferansı'na hazırlanırken Milletler Cemiyeti Konseyi konferansın başlangıcından kısa bir süre önce, Londra'da askıya alınan Ermenistan'ı himaye konusunda kendisinden bekleneni yapamayacağını açıkladı. Müttefikleri zor duruma sokan bu açıklama Ermenistan mandası konusunda olumsuz tavrı kesin olarak arlaşılan Amerika'ya çaresizlik içinde bir kez daha dönülmesine yol açtı ki, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson San Remo Konferansı'ndan 15 gün önce yani 3 Nisan 1920'de General Harbord başkanlığındaki heyetin altı haftalık seyahat ve incelemesi sonunda hazırlanmış oldukları Ermenistan mandasıyla ilgili raporunu Amerika Senatosu'na göndermiş bulunmaktaydı³⁰.

Müttefiklerin, San Remo'da Ermenistan'ı himaye konusunda ciddi bir mali yardım sorunuyla karşı karşıya kalması özellikle İngiliz Başbakanı Lloyd George'u Amerika'yı bu hususta zorlayıcı bir durum yaratmaya itti ve İtilaf güçlerinin vermekten kaçındığı finansal desteğin Amerika'dan istenmesine karar verildi³¹.

San Remo Konferansı'nda yeni kurulacak Ermeni devletinin sınırları içinde gösterilen Erzurum ise önemli tartışma konularından biri oldu. Müttefiklerin Ermenistan'a yardım için asker göndermeme kararının ardından Ermeni-Türk sınırının yeniden değerlendirilmesi konusu gündeme geldiğinde İtalyan Başbakanı

²⁹ Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.270.

³⁰ "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası General James G.Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:33 (Haziran 1970), İstanbul, s.11.

³¹ Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.294.

F. Nitti, Erzurum'un şu anda Türk milliyetçilerinin elinde olduğunu, birilerinin oradan Türkleri çıkarmaları gerekeceğini, bunun da Ermeni katliamı demek olacağını (!) söylemesi üzerine³² Nitti'ye desteğini veren İngiliz Başbakanı Lloyd George, Erzurum'un Ermenilere verilmesinin Türkleri antlaşmayı imzalamaktan alıkoyacak tek gerekçe olmamasının gayet mümkün olduğunu, ancak Türklerin düşünüp şunları da söyleyebileceğini ifade etmekteydi: "İmparatorluğumuzun bizden aldığınız diğer kısımları zaten sizin elinizde olan bölgelerdir. Ama Erzurum'un bize dokunamayacağınız bir yer olduğunu biliyoruz." Lloyd George bu ifadesinin ardından Müttefik kuvvetlerin Başkan Wilson'a mektuplar yazmak, konferanslar düzenlemek ya da Milletler Cemiyeti'ne başvurmak dışında bir şey yapma niyetleri yokken, Erzurum'un gösteriş olsun diye Ermenilere terk edilmesinin Yüksek Konsey için onurlu bir davranış olmayacağını, İngiltere'de bir kişinin bile Erzurum'un işgali için asker göndermek amacıyla bin sterlin dahi isteme sorumluluğunu üzerine almayacağını belirtmekteydi³³.

Erzurum'un işgal edilerek Türklerin elinden alınması fikrine müttefik askeri uzmanlar da sıcak bakmamış, İngiliz Genelkurmayı bu işin zorluklarını özet olarak açıklamıştı. Buna göre, Batum'dan Sarıkamış'a demiryolu hattının 400 millik kısmının umutsuz bir şekilde kötü bir durumda bulunduğu, Sarıkamış ana demiryolundan Erzurum'a geçişin mümkün olmadığı, denizden gelen tek diğer muhtemel yolun ise 196 millik uzaklıktaki Trabzon yolu olduğu, irtifanın 1 ila 10 arasında değiştiği ve geçitlerin 8.200 feet" yüksekliğe ulaştığı, Trabzon limanının açık bir dış liman durumunda olup, okyanusa giden gemilerin bu limana yanaşamadığı belirtilmekteydi. Ayrıca Fransız Mareşali Foch da Ermenilerin yüzyıllardır baskı altında tutulduğundan bahisle, şu anda ne idari ne de kayda değer askeri bir teşekküle Ermenilerin sahip bulunmadığını ve şimdiki durumda Ermenistan'ın geleceğinin güllük gülistanlık olmayacağını³⁴ ifade etmekteydi.

³² Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.296.

³³ *Document on British Foreign Policy, 1919-1939 First Series V: VIII 1920*, London 1958, s.112.

* 1610 metrelik uzunluk ölçüsü.

** 32 cm'lik yükseklik ifade eden ölçü.

³⁴ Akaby Nassibian, *Britain and the Armenian Question 1915-1923*, Newyork 1984, s.184-185.

Ancak, İngiliz ve Fransız Dışışleri Bakanları Lord Curzon, Barthelot ve Fransız Temsilci A.Millerand Llyod George' ve Nitti'nin görüşlerinin aksine Erzurum'un coğrafi konumunun sadece askeri nedenlerle değil, Erivan'dan gelen demiryolu hattının son durağı ve Ermenistan'ın ulaşım sisteminin merkezi olması sebebiyle bu bölgenin Ermenistan'a dahil edilmesini gerekli kıldığını ileri sürerlerken, üstelik Erzurum'u Ermenilerin alabileceğı söylenmişken, müttefiklerin sözlerinden caymalarının doğru bir davranış olmayacağı³⁵ aşikardı.

Bunlar Erzurum'u Türklerin elinden almak için çok güçlü görüşlerdi³⁶.

Lord Curzon'un, Erzurum'un her bakımdan hakim bir mevkide bulunduğunu, burayı Türklere bırakmanın bağımsız Ermenistan'ı imkansız hale getireceğini³⁷ ifade etmesi ise, başbakanı ile görüş ayrılığını açıkça ortaya koymaktaydı.

Fransa, Erzurum'un mülkiyetinin Ermenistan'a verilmesini isterken, Lloyd George buna karşı çıkararak Fransız Dışışleri Bakanı Barthelot'un Erzurum'un kimde olacağına konferansta karar verilebilir düşüncesine katılmadığını, bir masa etrafında toplanmış bulunan altı temsilcinin Tasarı Komitesi'ne Erzurum'u Ermenistan'ın ilan edin talimatı vermesi halinde, Barthelot'un bunun Erzurum'u Ermenistan'a vermek demek olacağını mı düşünüyor derken, Erzurum'un ancak kuvvet kullanılarak alınmak zorunda kalacağını ve kan döküleceğini, müttefikler asker göndermeyeceklerine karar verdiklerine göre, Ermeni Cumhuriyeti yardım olmadan Erzurum'u alabilmeleri sorusuna, Mareşal Foch ve bütün askeri uzmanların tereddütsüz olumsuz cevap verdiklerini³⁸ ifade etmekteydi.

Konferansta müttefik devletler temsilcileri Erzurum'un Ermenistan sınırları dahiline alınması konusunda görüş ayrılıkları açıldı. Askeri uzmanlar, Lloyd George ve Francesco Nitti bu işin zorluklarını ve imkansızlığını belirtirken, Curzon, Millerand ve Barthelot, yeni Ermeni devleti sınırları için Erzurum'un

³⁵ Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.297.

³⁶ Nassibian, *Britain and the Armenian Question 1915-1923*, s.185.

³⁷ *DBFP*, V.VIII, 1920, s.110.

³⁸ Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.297-298.

coğrafi ve stratejik önemini ve bu sınırlar içinde bulunmasının gerekliliğini savunmaktaydılar.

Yüksek Konsey 22 Nisan 1920 tarihli oturumunda Erzurum konusunda görüşlerini almak üzere Ermeni temsilci Boghos Nubar Paşa'yı dinlemeye karar verdi. İtalyan Başbakanı Nitti, başkan sıfatıyla Boghos Nubar Paşa'ya iki soru yöneltti. Bu sorulardan biri Ermenistan yeni sınırlarını savunmaya hazır mı ve Erzurum'un bu sınırlar içine alınmasını arzu ediyor mu? İkinci soru Ermenistan'ın ordusunu teşkilatlandırarak ve yeni devleti koruyabilecek vasıtaları sağlayacak bir durumda olduğuna Boghos Nubar kendisi inanıyor mu? Bu iki soruya Lloyd George da bir soruyla katılarak Ermeni Paşası'na şu soruyu sordu. Ermeniler halen Türklerin elinde bulunan Erzurum'u zaptedip, burayı ellerinde tutabileceklerine kendisi inanıyor mu?

Boghos Nubar Paşa, şüphesiz Ermenilerin Erzurum'a yerleşip burada durumlarını sağlamlaştıracağı cevabını verdi. Erivan'da tüm savaş süresince en üstün askerlik vasıflarını ortaya koyan bir ordu vardı ve bu ordu yeniden savaşıma ve yeni Ermeni Cumhuriyeti'ne katılması esas kabul edilen Erzurum'u ele geçirmeye hazırdı. Mevcut bulunan 15.000 kişilik Ermeni ordusuna müttefiklerin silah ve cephane vermesi halinde kolaylıkla bu kuvvetler 40.000'e yükselebilirdi... Erzurum'a sahip olmak yeni Ermeni Devleti'nin güvenliği için mutlak suretle gerekliydi ve Erzurum şehri ve kalesi gerçekten Ermeni Devleti'nin geleceğinin anahtarıydı.

Lloyd George Boghos Nubar'a Erzurum Ermenilere verildiğinde ve şehrin Türk saldırısına uğraması halinde Ermenilere yardım edilememesinden endişe ettiğini söylemesi üzerine Boghos Nubar Paşa, Mustafa Kemal'in Ermeni kuvvetlerinin sayı ve kalitesinde asker toplayamayacağını ve Ermenilerin Erzurum'u savunabileceğini belirtti. Lloyd George'un Boghos Nubar Paşa'ya Erzurum vilayetinde son 50-100 yıldır Ermenilerin çoğunlukta olup olmadıklarını sorması üzerine, Ermeni temsilci ispatlı, onaylı çoğunlukta cevabını vererek, bunun hem Erzurum'da hem de diğer illerde geçerli olduğunu ifade etti³⁹.

³⁹ DBFP, V.VIII, 1920, s.117-119.

Boghos Nubar Paşa'dan sonra ertesı gün Ermeni Heyeti Başkanu Avetis Ahoranyan dinlendi. Francesco Nitti, Ahoranyan'a da müttefiklerin subay, teçhizat ve cepbane yardımı yapmaları halinde Ermeni ordularının Türkleri Erzurum'dan atıp, bu şehirde tutunup tutunamayacaklarını ve sınırlarını güvenlik altına alıp alamayacaklarını sorarak, Ermeni çıkarlarının göz önünde tutularak Ermenistan sınırlarının ne şekilde çizilmesinin uygun olacağı hususunda fikirlerini bildirmesini istedi. Ahoranyan, Mustafa Kemal'in kumandası altındaki kuvvetlerin sanıldığından zayıf ve düzensiz birlikler olduğunu, 20-25 bin kişilik Ermeni ordusuna cepbane ve teçhizat verilmesi durumunda Erzurum'un işgal ve savunmasının basit bir mesele olacağını, Erzurum'u elinde tutan her kim olursa olsun buraya ve vilayetin geri kalan kısmıyla tüm Ermenistan'a hakim bir durum sağlayacağını ve Erzurumsuz bir Ermeni devletinin güvenliğinin imkansız olacağını belirtti⁴⁰.

Ermeni temsilciler, müttefiklerin askeri yardımda bulunmaları halinde Erzurum'u ele geçirip Türklere karşı savunabileceklerini düşünürken, dışardan desteklenecek ordularına oldukça güvenmekteydiler. Ancak yaptıkları hata, aslında bu bölgeyi ve Türk kuvvetlerini çok iyi tanımalarına rağmen hafife almalarıydı. Fakat Müttefik Askeri Uzmanlar Heyeti Başkanı Mareşal Foch bu konuda daha gerçekçi ve daha iyi bir gözlemciydi.

Ermenilerin karşısında bulunan devlet Türkiye'ydi. Bu bölgede Türkiye dört piyade tümeninin iskeletine sahipti. Bu tümenler büyük ölçüde terhis edilmesine rağmen silah altına toplanmaları zor değildi. Türkiye halâ kolaylıkla askeri bakımdan güçlü bir devlet halini alabilirdi⁴¹.

Mareşal Foch bu konuda yanılmamaktaydı. Kâzım Karabekir Paşa 15.Kolordu Kumandanı olarak Erzurum'da göreve başladığında kolordusu hakkında şu bilgileri vermekteydi: "Kolordum dört fırka idi. Umum kuvvetim 17.860 idi. 30.000 tüfek nizamiye her zaman seferber edebilirdim. Fakat muhtelif sınıfları, aşiretleri, milisleri icabında 50.000 kişilik bir ordu ile işe

⁴⁰ DBFP, V.VIII, 1920, s.120-121.

⁴¹ DBFP, V.VIII, 1920, s.122.

başlayabilecektim. Ahali elinde dahi hayli silah vardı. Ayrıca köy bekçilerine de silah verdirdim"⁴².

Mareşal Foch'un yanıldığı sadece bu kuvvetin bir iskelet halinde olmadığıydı. Kâzım Karabekir Paşa'nun ifadelerinden bu açıkça anlaşılmaktaydı. 15.Kolordu hakkında bir yanılığ da Amerikan Harbord Heyeti'nin hazırladığı raporda kolordunun mevcudu ile ilgili bilgiydi. Raporda kolordunun mevcudu yaklaşık 13.000 kişi⁴³ olarak belirtilmekteydi.

Ancak karşılarında duran gerçekten Türkiye idi. Sadece Ermenilerin değil, tüm işgalci güçlerin karşısında ve önlerinde dimdik durmaktaydı. Yüksek Konsey'in Ermeni temsilcisi Ahoranyan'a Türkleri Erzurum'dan çıkarıp çıkaramayacaklarını sorarken Türkiye o gün yepyeni bir devlet olarak Ankara'da doğuşunu bütün dünyaya ilan etmekteydi.

Bu arada San Remo Konferansı'nda Lloyd George antlaşma taslağında daha büyük olarak belirlenen Ermeni devletinden Türk milliyetçilerinin çıkarılması için, Amerika Birleşik Devletlerinden sorumluluk almasının istenmesini önerdi. Kendilerinin almak istemediği bu sorumluluğu eğer onlar da kabul etmezlerse daha küçük bir Ermenistan'ın kurulması gerekecekti. Bu isteğe Millerand'ın kesin bir Amerikan mandası talebinin de eklenmesi önerisiyle Fransız temsilci, İngiliz Başbakanı'nun meseleye yaklaşımını kabul etti. Ama Amerika'nın manda konusundaki tavrı belliydi. Eğer Amerika bu öneriyi de reddederse Başkan Wilson'dan Erzurum meselesinde arabuluculuk yapması istenecekti. San Remo Konferansı bu konudaki kararı kabul etti⁴⁴. İngiliz Mareşali Sir Henry Wilson Başkan Wilson'un bu görevi alacağı görüşündeydi⁴⁵. Ancak konferansta yeni Ermeni devleti için belirlenen sınırlar Londra Konferansı'nda tespit edilenden daha fazlaydı. Londra'da Trabzon ve Erzincan dışarıda bırakılmasına rağmen, San

⁴² Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.21.

⁴³ Brig.Gen.George Van Horn Moseley, **Mandatory Over Armenia: Report made to Maj.Gen.James G.Harbord**, Senate, 66th Congress, 2d Session, Document No:281, Senate Documents, V.15, Washington Government Printing Office, 1920, s.12.

⁴⁴ Helmreich, **From Paris To Sèvres**, s.298; C.E: Callwell, **Field-Marshal Sir Henry Wilson His Life And Diaries**, V.II, London 1927, s.235; Gaston Gaillard, **The Turks And Europe, London, 1921**, s.304; **İkdam**, 30 Nisan 1336/1920, No:8337.

⁴⁵ Callwell, **Field-Marshal Sir Henry Wilson**, s.235.

Remo'da Başkan Wilson tarafından çizilecek sınırlar içine Trabzon yeniden alınmaktaydı. Bu kuşkusuz Van Gölü bölgesi Erzincan ve Trabzon'la ilgili sorunların yeniden açılması anlamına gelecekti. Her ne kadar bu sınırlar Türklerin, Ermenilerin ve müttefik devletlerin ortak garantisi altında olsa da...⁴⁶

Müttefiklerin, Amerika'nın mandaya olumsuz bakışını bilmelerine rağmen bu konuda ısrar etmeleri veya Amerika'yı bu konu içerisine çekmek istemeleri şüphesiz Başkan Wilson'un Ermenilere ve onların yeni Ermeni devletiyle ilgili taleplerine gösterdiği sıcak ve yakın tavrından kaynaklanmaktaydı. Amerika mandayı reddetse bile, yeni Ermeni devletinin sınırlarının çizilmesi meselesinde müttefiklerin halâ Başkan Wilson'un peşinde olmaları bu yüzdendi.

San Remo Konferansı, Ermenistan mandası ve yeni Ermeni devletinin sınırlarıyla ilgili kararını uzun bir mesaj halinde 27 Nisan 1920'de Amerikan Dışişleri'ne gönderdi. Mesajda Amerika Ermenistan konusunda karar verme dolayısıyla Türkiye barışını da sağlama işiyle karşı karşıya bırakılmaktaydı. Ancak Amerika 17 Mayıs 1920'de Müttefik Konseyi'nin bu mesajına, Ermeni mandası hakkında tek bir kelime sarfetmeden cevap verirken, sadece Ermenistan sınırları konusunda Başkan Wilson'un hakem olarak bulunmayı kabul ettiğini bildirmekteydi⁴⁷.

Ermenistan mandası hakkında müttefiklerin çok iyi bildiği olumsuz hava cevapsızlık olarak karşılık bulurken, beklenmedik olmayan bu mesaj 1 Haziran 1920'de net bir cevaba dönüştü. Bu tarihte Amerikan Senatosu Başkan Wilson'un General Harbord heyetinin Ermenistan mandasıyla ilgili 3 Nisan 1920'de gönderdiği raporunu oylamaya sundu. 23'e karşı 52 oyla reddedilen Ermenistan mandası konusunda⁴⁸ Amerika nihayet böylece son noktayı koymuş oldu.

Ağustos ayı geldiğinde müttefikler Türkiye için hazırlanan barış antlaşması imzalanmadan önce Ermenistan sınırlarının çizilmesi işinin Başkan Wilson tarafından kabul edilip edilmediğini öğrenmek istediler. Amerika hazırlanan barış

⁴⁶ Helmreich, *From Paris To Sèvres*, s.298.

⁴⁷ Fahir Armaoğlu, "Amerika Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", *Bellekten*, C.LXI (Nisan 1997), Sayı:230, TTKB, Ankara, s.139-140.

⁴⁸ Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, s.262; Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, 1915-1923, s.188.

antlaşması imzalanıp resmîyet kazanmadan Başkan Wilson'un antlaşmanın 89. maddesi gereğince⁴⁹ sınırların çizimi görevini üstlenmek istemediğini bildirdi⁵⁰. Fakat Wilson fazla beklemedi, müttefiklerin 11 Mayıs'ta İstanbul Hükümeti temsilcilerine verdiği barış antlaşması koşulları kabul edilerek 10 Ağustos 1920 tarihinde antlaşma imzalandı. Ancak İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı Sevres adıyla anılan bu antlaşmanın onaylanması İtilaf Devletleri'nin tüm uğraşmalarına rağmen mümkün olmayacaktı.

TBMM Mayıs ayı içinde öğrendiği antlaşma koşullarını büyük bir tepkiyle karşılayıp reddetti⁵¹.

Bu arada Sèvres Antlaşması imzalandıktan sonra Başkan Wilson Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin Ermenistan sınırlarının çizilmesi hususunda kendisine teklif ettiği hakemlik görevini kabul ederek 22 Kasım 1920'de bir mektup gönderdi. Bu mektupta sınırların çizimi işinde her iki tarafın çıkarlarını gözetmeye çalıştığını, bu sınırın Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini kapsaması gerektiği inancını taşıdığını belirterek, bu sınırları detaylı bir izahla çizmekteydi. Başkan Wilson'un "Saptadığım bu sınırlar içinde Ermenilerin yerleşerek medeniyete hizmet edecekleri karusundayım" sözleri⁵² bu sınırlar içindeki Türk varlığını ne denli gözardı ettiğini göstermekteydi. Oysa İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol 18 Eylül 1920'de yani Wilson'un yukarıdaki mektubundan dört gün önce Washington'a çektiği telgrafta şöyle demektedir: "Şu hususu kesin olarak belirtmek gerekir ki Ermenistan'a (Anadolu'dan) toprak verilmesine karşı Doğu Anadolu vilayetlerinde oluşan tepkiler, şimdiye kadar olduğundan çok daha acı ve kuvvetlidir. Ermenistan'a bırakılan toprakları,

⁴⁹ Bu madde şöyleydi: Osmanlı Devleti'yle Ermeniler ve sözleşmeyi imzalayan diğer devletler, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması işini Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır. (Kazemzadeh, **The Struggle For Transcaucasia**, s.264; Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1988, s.327.)

⁵⁰ Armaoğlu, "Amerika Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", **Belleten**, C.LXI, s.141.

⁵¹ **TBMM ZC**, C.2, 3.Basılış, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s.13-22.

⁵² Em.Tümğ.İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 2.Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.383.

Türklerin kuvvet zoru olmaksızın bırakacaklarına kimse inanmamaktadır... Türkiye barışı, Ermenistan'a, Türkiye'nin Başkan'ın hakemliği ile tespit edilecek doğu vilayetlerini vermektedir. Bu bölgelerde bugün fiilen Ermeniler yoktur ve Erivan'daki Ermenileri bu bölgelere yerleştirmek yeterli koruma sağlanmadığı takdirde, karışıklıkların ortaya çıkması sonucunu verecektir"⁵³. Aslında ne müttefikler ne de Başkan Wilson Amiral Bristol'un verdiği bu bilgilere yabancı değillerdi. Konu gerçekler ne olursa olsun Türklere barışı zorla kabul ettirmektir. Ancak esas konu Türklerin buna razı olup olmayacağıydı.

Nitekim Başkan Wilson, 22 Kasım'da yeni Ermeni devleti sınırlarını çizse dursun, Türk Ordusu çoktan doğu harekâtını bitirmiş, soluğu Gümrü'de almış bulunmaktaydı.

Amiral Bristol 30 Kasım'da Washington'a çektiği telgrafta, artık Ermenistan konusunun bittiğini, Kars ve Gümrü'deki Ermeni kuvvetlerinin çok üstün olmalarına rağmen, hezimete uğradığını ve birçok noktada Ermeni kuvvetlerinin kaçtığını bildirmekteydi⁵⁴. Zor ve inatla Türklere Sèvres Antlaşması'nı kabul ettirmek ve Ermeni bulunmayan Türk topraklarını Ermenilere vermek hususunda ısrarlarını sürdürenlere Kâzım Karabekir Paşa, Gümrü'deki Ermeni heyetine 27 Kasım'da Sèvres Antlaşması'ndaki imzalarını geri alırtarak ve "Bugünü bu meşum muahedenin yırtıldığı bir gün olarak kutladık"⁵⁵ demek suretiyle cevap vermektedir.

Türk ordusunun bu başarısı, Wilson'un çizdiği yeni Ermenistan devleti ile ilgili sınırları kağıt üzerinde bırakmaya mahkum ederken, İngilizlerin de endişeyle harekete geçmesine neden oldu. Endişe edilen durum artık hükmü kalmayan bu sınırların kamuoyuna duyurulmasıydı. İngilizler hem müttefiklerin hem de Amerika'nın prestijine ağır bir darbe indireceği düşüncesiyle Wilson'dan bu duyurunun durdurulmasını istedi. Bu istek üzerine açıklama yapmaktan vazgeçen

⁵³ Armaoğlu, "Amerika Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", **Belleten**, C.LXI, s.141-142.

⁵⁴ Armaoğlu, "Amerika Sèvres Antlaşması ve "Ermenistan" Sınırları", **Belleten**, C.LXI, s.143.

⁵⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.861-862.

Wilson'un, çizmiş olduğu bu sınırlar, hayalden öteye gidemeyen bir devletin beyhude yaratılma çabaları olarak kaldı.

Ermenilere gelince San Remo'da Erzurumsuz Ermeni devletinin güvenliğinin söz konusu olamayacağı, Mustafa Kemal'in Ermeni kuvvetlerinin sayı ve kalitesinde asker toplayamayacağı, Türk kuvvetlerinin sanıldığından zayıf ve düzensiz birlikler olduğu ve kendilerine yardım edildiğinde Erzurum'u işgal ve savunmanın basit bir mesele olacağı gibi yüksekte attıkları sözler havada kaldı.

Ermeni harekâtı sonunda gelen acı yenilgi, Ermeni heyetinin San Remo'da çok iyi bildiklerini ifade edip, yukarıdaki sözlerle küçümsedikleri Türk kuvvetlerinin ne olduğunu görmelerine yardımcı oldu. Ermeni Başbakanı Kaçaznuni "Affedilemez olan şudur ki biz Türklerin savaş gücünü bilmiyorduk, kendi ordumuzu da tanımıyorduk, karın tok iyi silahlandırılıp, giydirilmiş ordumuz savaşmadı"⁵⁶ diye söylenirken; "Erzurumsuz Batı Ermenistansız Ermenistan olamaz sloganlarını atanlar, Aleksandrapol'da (Gümrü) Ermenistan'ın kalan son parçasını da Rus etkisinden kurtarmak için Karabekir'in önünde tekrardan diz çökeceklerdi"⁵⁷ diyen Ermeniler, Mareşal Foch'un da söylediği gibi, karşılarında duranın Türkiye olduğu gerçeğini sonunda güç de olsa fark ettiler. Bu farkediş onlar için geç olsa da.

⁵⁶ O.V. Kaçaznuni, *Dasnaksut'ion Bol'se Neçego Delat'*, Bakı-Elm, 1990, s.38.

⁵⁷ Çelebyan, *Antranik Paşa*, s.335.

Map showing the boundaries of Armenia as awarded by PRESIDENT WILSON.

- Turkish-Armenian boundary
- Other international boundaries
- Unmarked international boundaries
- DM Turkish-Russian boundary
- Vilayet boundaries
- Sanjak boundaries
- Kaza boundaries
- Railways, broad gauge

ERZERUM ..... Names of the vilayets of Erzerum, Trabzon, Van, and Bitlis, and the provinces of the Caucasus.

Map compiled under the direction of Major Lawrence Martin, General Staff, U. S. Army, by the topographic branch U. S. Geological Survey, in cooperation with the Department of State, from field observations by the Harbord Mission and from reports from the Turkish General Staff, scale 1:200,000, German maps prepared during the war, scale 1:400,000, and British maps of Persian and Transcaucasian territory, scale 1:1,000,000.

Woodrow Wilson

Wilson'un Çizdiği Ermeni Sınırları

Wilson'un Çizdiği Ermeni Sınırları

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin 24.maddesi Ermeniler için Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma hayalini gerçekleştirmenin ilk önemli adımıydı. Bu hayal aslında Rusya Ermenistan'ı ile Batı Ermenistan'ı olarak gösterilen ve Doğu Anadolu'da altı vilayeti kapsayan toprakları birleştirmek gayesini taşımaktaydı.

Hiçbir zaman çoğunluk teşkil etmedikleri bu topraklarda, coğrafi ve stratejik öneminden dolayı Ermenilerin üzerinde en çok durdukları yer Erzurum'du. Onlara göre, Erzurumsuz, Batı Ermenistansız Ermenistan olamazdı.

Kurulması düşünülen yeni Ermeni devleti sınırları içinde Erzurum'un bulunması konusu, San Remo Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından ele alındı ve burada Türk milli kuvvetlerinin bulunması dolayısıyla ele geçirilmesi zor bir yer olduğu vurgulandı. Ancak Ermeniler kendilerine maddi destek sağlandığında Erzurum'un işgal edilip, şehrin Türk kuvvetlerine karşı savunulabileceğini iddia ettiler. Fakat müttefiklerin Ermeni talebini karşılamaları imkansızdı. Bu neden, gözlerin Ermenistan mandasını reddeden Amerika'ya bir kez daha çevrilmesine yol açtı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson Ermeni devletinin sınırlarının çizilmesini sağlayabilirdi. Bu öneri Başkan Wilson tarafından kabul edildi. Ancak Wilson, çizim işini bitirdiğinde, Türk ordusu da Ermeni hareketini bitirmiş, Doğu sınırlarını güvence altına almış bulunmaktaydı.

Türk Ordusu'nun bu başarısı üzerine imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Ermenilere Sèvres Antlaşması'ndaki imzaları geri aldırtıldı. Böylece Başkan Wilson'un çizmiş olduğu Ermeni devleti haritası da kağıt üzerinde hükümsüzlüğe mahkum edildi.

Anahtar Kelimeler: San Remo Konferansı ve Ermeniler, San Remo Konferansı'nda Erzurum Meselesi, Başkan Wilson ve Ermenistan, Sèvres Antlaşması, Gümrü Antlaşması

ABSTRACT

24 th article of Mudros Treaty was the first step of realising of establishment dream of an Armenian State for Armenians in the East. In fact, this dream included in the aim of combination of the lands covering six provinces in East Anatolia and shown as Russia-Armenia and West Armenia.

In these lands, where Armenians never became majority, due to geographic and strategic importance, Armenians was very interested in Erzurum. According to them, without Erzurum and West Armenia it was impossible to construct Armenia.

The matter of including Erzurum in the borders of new Armenian States was taken over in San Remo Conference by Entente Powers, and

because Turkish National Forces were there, it was emphasized to be unobtainable place. But, when financial support was provided to them, Armenians claimed that they could occupy the city and defend against Turkish National Forces. But, it was impossible for Allied Forces to meet Armenian demands. This led to eyes to turn their attentions to America refusing Armenian mandatory once again. The president of U.S.A. Wilson could have provided the determining of Armenian State Borders. This proposal was accepted by President Wilson. But, when Wilson finished the border determining, Turkish Army had finished Armenia movement, and took under security East borders.

With the Gümrü Treaty signed due to Turkish Army's success, the signs made in Sèvres Treaty were Armenians taken back. So, the map of Armenia state, drawn by President Wilson sat in limbo

Key Words: San Remo Conference and Armenians, The matter of Erzurum in San Remo Conference, The President Wilson and Armenia, Sèvres Treaty, Gümrü Treaty